

ТАКТИКА ОДЕРЖАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА УЧАСТЮ СПЕЦІАЛІСТІВ

Кравченко О.А.

доцент
Класичний приватний університет

На основі досягнень сучасної науки в слідчій та судовій практиці розширюється коло об'єктів порівняльного дослідження, виникають нові види судових експертиз (наприклад, експертиза вибухових пристроїв та речовин і продуктів пострілу; матеріалів і засобів відеозвукозапису; будівельно-технічна; транспортно-трасологічна; комп'ютерної техніки та програмних продуктів тощо). У зв'язку із цим ускладнюються прийоми вилучення й відібрання зразків, а також правила підготовки їх до експертного дослідження.

Постановка завдання:

- проаналізувати позитивні й негативні наслідки використання спеціальних професійних знань при одержанні зразків та участі в цій слідчій дії спеціалістів (криміналістів, товарознавців, технологів, хіміків, біологів тощо);
- надати пропозиції щодо напрямів удосконалення тактики одержання деяких видів зразків для експертного дослідження за участю спеціалістів.

У криміналістичній літературі й відомчих інструкціях, відповідно до ст. 199 КПК та інструкцій про підготовку матеріалів для криміналістичних та інших видів судових експертиз, викладено загальні правила й умови отримання окремих видів зразків. Є також загальні вказівки про участь спеціалістів у вилученні й відібранні зразків [1, с. 436]. Проте питання тактики одержання слідчим окремих видів зразків з участю спеціалістів розроблено недостатньо.

У тактичному плані одержання зразків умовно можна поділити на три етапи: 1) підготовка до цієї слідчої дії; 2) вилучення або відібрання зразків; 3) складання протоколу, упаковка та оформлення отриманих зразків. На кожному із цих етапів слідчий може звернутися по допомогу до спеціалістів.

При підготовці до одержання зразків слідчий повинен вирішити питання про участь у названій дії спеціаліста певного профілю знань і запросити його. На етапі вилучення або відібрання зразків може бути використана допомога спеціаліста у створенні обставин та умов отримання зразків, застосуванні інструментів і приладів, визначенні якості та достатньої кількості отриманих зразків, роз'ясненні правил і способів їх вилучення або відібрання тощо. При складанні протоколу спеціаліст допоможе слідчому

правильно описати назву зразків, їх якість, особливості упаковки та інші обставини, які повинні бути в ньому відображені.

Крім загальних процесуальних і тактичних правил при одержанні окремих зразків, важливо додержуватися специфічних правил, які випливають з їх особливостей, а також існуючих технічних, санітарних та інших нормативів. Так, зразки речей, сировини, напівфабрикатів і виробів характерні тим, що при їх відібранні для експертного дослідження необхідно керуватися відповідними державними стандартами України або технічними умовами.

Більш складним є відбір зразків на хімічну, біологічну, товарознавчу експертизу, що часто зустрічається в справах про заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; випуск або реалізацію неякісної продукції; злочини у сфері службової діяльності. Пояснюється це тим, що за названими злочинами як об'єкти на експертизу можуть бути направлені різні речовини, напівфабрикати й готові вироби. Правильного відбору таких зразків сприяє чітке формулювання завдань дослідження, знання призначення речей, сировини, напівфабрикатів, готової продукції і промислових товарів, а також наявність держстандартів або технічних умов, уміння користуватися відповідними технічними засобами.

Оскільки такими знаннями не володіють навіть досвідчені слідчі, то при відібранні зразків різних сипучих речовин, рідини, сировини й готової продукції, як правило, необхідно залучати відповідного спеціаліста. Залежно від призначеної експертизи таким може бути хімік, біолог, товарознавець певного профілю, інженер-технолог тощо. Спеціаліст допоможе слідчому визначити цілі й завдання експертизи, з'ясувати, які речовини й предмети можуть бути порівняльними зразками, їх кількість, ознайомитися із чинними державними стандартами України та іншими документами, що визначають порядок і правила відбору останніх.

Для отримання зразків сипучих речовин і рідини часто потрібні спеціальні пристосування (щупи для вилучення зерна, мірники для рідини тощо), а також посуд і пакувальні матеріали. Наприклад, кислоти мають відбиратися в скляний посуд з притертою склянню пробкою. При вилученні зразків рідких, сипучих або газоподібних речовин

головну увагу необхідно звертати на забезпечення їх однорідності. Зразок повинен відображати особливості своєї маси (мати репрезентативність).

Готуючи об'єкти на хімічне чи біологічне дослідження, слід дотримуватись таких правил. Якщо речові докази виявлені у великій кількості, то від них необхідно відібрати з різних місць і рівнів виїмки, з яких складається середній зразок рідини (наприклад, з бочки). Потрібно старанно її перемішати, а потім виділити необхідну кількість (приблизно 1 літр). Зразки відбираються окремо з кожної ємкості. Середній зразок сипучих речовин (борошно, цемент, зерно тощо) відбирають так. Спеціальним шупом з різних за глибиною місць упаковки (наприклад, з мішка) відбирають 3–5 виїмок (згори, зсередини і з дна). Виїмки перемішують і від загальної суміші відбирається середній зразок вагою 1–2 кілограми. Середній зразок речовин, які знаходяться у великих ємкостях (наприклад, вагон, склад, комора), відбирається аналогічно з кожного кута й по центру [2, с. 33].

Іноді при відібранні рідких речовин доводиться використовувати спеціальні прилади й інструменти. Так, відбір зразків вибухонебезпечних і хімічних рідин здійснюється за допомогою відповідної хімічної апаратури.

Отже, спеціаліст, який здійснює відбір проб, зобов'язаний знати й надати відповідні пояснення слідчому, зокрема, якими властивостями наділена ця речовина, та забезпечити дотримання правил техніки безпеки. При вилученні високов'язких продуктів їх необхідно розігріти. Режим розігріву повинен визначатися за нормативно-технічною документацією щодо конкретного матеріалу. Відібрані зразки слід охороняти від впливу атмосферних явищ, які можуть призвести до зміни їх властивостей. Наприклад, підлягають консервації (щільній закупорці) світлі нафтопродукти з метою виключення зміни їхнього складу внаслідок фракційного випару. Зразки повинні зберігатися в тому вигляді, у якому були виявлені й вилучені. У цих випадках важливо враховувати вимоги держстандартів і технічних умов, використовувати зазначені в них методи відбору проб та зразків. У тому разі, коли відібрання проводить спеціаліст, він зобов'язаний пояснити слідчому й особам, котрі беруть участь у цій дії, умови та методи, які він застосовував при відібранні зразків, якими положеннями, інструкціями, нормами він керувався, тощо.

Дуже складною є підготовка зразків ґрунту на відкритій місцевості (для порівняння зі слідами ґрунту на одязі, тілі, взутті, транспортному засобі тощо), їх відбір доцільно здійснювати за допомогою спеціаліста. Зразки повинні відбиратися в зонах можливих контактів об'єктів із ґрунтом, а також з різних точок місця події, які назве спеціаліст, у кількості 50–200 грамів [3, с. 25]. Правильний

відбір зразків ґрунту звільняє експертів від необхідності направлення запитів про надання додаткових проб. На жаль, аналіз матеріалів слідчої та експертної практики свідчить, що слідчі не завжди направляють на експертизу відповідну кількість ґрунту, рідко складають схему його вилучення і майже не використовують допомогу спеціалістів. Це в подальшому призводить до втрати відповідних зразків – речових доказів. Причиною відмови експертів від надання висновку є неякісність наданих на експертизу порівняльних зразків (недостатня кількість, неправильний відбір проб, непридатна упаковка тощо). Ці дані вказують, що при розслідуванні злочинів слідчі некваліфіковано відбирають зразки й часто не використовують допомогу спеціалістів під час підготовки матеріалів на хімічну, біологічну, товарознавчу, технологічну та інші експертизи. Наприклад, у непоодиноких випадках зволожені об'єкти попередньо не висушувалися при кімнатній температурі, а це призводило до їх зіпсуття (загнивання, пліснявіння тощо).

Допомога спеціаліста має важливе значення не тільки при відборі зразків, а й при оцінюванні їх достатності та придатності для дослідження. Спеціаліст, який знає технологічні умови й Держстандарт, завжди може визначити та вказати на відповідність отриманих зразків висунутим вимогам. У разі їх невідповідності він з'ясує причину, повідомляє про це слідчого й надає необхідну допомогу в повторному або додатковому їх відборі відповідно до існуючих правил та інструкцій.

Деякі види судових експертиз (наприклад, криміналістична, судово-медична, товарознавча, почеркознавча) часто проводяться шляхом порівняльного дослідження об'єктів і відповідних зразків. Через це при підготовці таких експертиз відповідальним завданням слідчого (суду) є правильне одержання й належне оформлення порівняльних зразків. У криміналістиці такими зразками називаються різні матеріальні предмети, що мають властивості певного виду (групи) або які внаслідок взаємодії з окремими індивідуальними предметами відобразили на собі їх ознаки; і тому можуть бути використані як посередники для встановлення предмета, який залишив на них відображення.

За походженням ідентифікаційних ознак порівняльні зразки поділяються на два види: 1) безпосередні представники об'єктів певного виду, групи, складу і структури (наприклад, зразки зерна, крові, чорнил, конкретної промислової продукції тощо); 2) предмети, які зберегли на собі в результаті взаємодії матеріально-фіксовані ознаки індивідуального об'єкта (наприклад, зразки письма, відбитки папіярних візерунків пальців, відтиски печаток тощо). Особливістю порівняльних зразків першого виду є те, що вони мають ті самі властивості, склад і

структуру, що й досліджувані об'єкти, тому можуть бути використані для встановлення спільності походження або належності до однієї класифікаційної групи. Головною умовою використання цих зразків в експертному дослідженні є їх відповідність (схожість) досліджуваним об'єктам за хімічним складом, фізичними властивостями, біологічним походженням, технологічними та іншими ознаками.

Порівняльні зразки другого виду в процесі дослідження використовуються як встановлені об'єкти, їх особливість полягає в тому, що походження зразків завжди відоме. Вони спеціально відбираються слідчим (судом) для порівняльного дослідження. Головною умовою, яка визначає можливість використання цих зразків в експертному дослідженні, на відміну від зразків першого виду, є безперечність відображення на них конкретного об'єкта, що перевіряється (наприклад, ознак почерку підозрюваної особи, слідів конкретної пари взуття). За своїм походженням порівняльні зразки можуть бути вільними та експериментальними.

Вільні зразки для експертизи спеціально не створюються. Вони взагалі можуть не мати безпосереднього стосунку до злочину, який розслідується. Залежно від обставин справи, характеру досліджуваних об'єктів і завдань, поставлених на вирішення експерту, вільними зразками можуть бути (наприклад, тексти документів або підписи, виконані обвинуваченим до порушення справи та не у зв'язку з нею; відтиск печатки, подібні з досліджуваними об'єктами шматки паперу, тканин тощо). Такі зразки слідчий одержує під час проведення дій (обшуку, виїмки) або шляхом вимоги від установ і окремих осіб.

На відміну від вільних, експериментальні зразки спеціально відбираються для проведення експертизи. Необхідність отримання названих зразків може зумовлюватися різними причинами. Наприклад, в одних випадках слідчим (судом) зібрана недостатня для дослідження кількість вільних зразків (один документ з дійсним підписом конкретної особи, а їх необхідно сім-десять), а у інших – вільних зразків за кількістю зібрано достатньо, але вони відрізняються від досліджуваних об'єктів (наприклад, текст досліджуваного документа написаний олівцем, а вільні зразки – чорнилом).

Особливість вільних зразків для авторознавчої експертизи полягає в тому, що вони повинні відображати словниковий запас і рівень володіння мовними засобами письма конкретною особою, а також мати певні сполучення слів і фраз, які зустрічаються в основному досліджуваному документі. Виявлення та вилучення таких зразків, як свідчить аналіз вивчення нами авторознавчих експертиз, має певні ускладнення й повинно здійснюватися слідчим з участю

спеціаліста-криміналіста, який займається проведенням експертиз цієї категорії. Його допомога може полягати в наданні консультації та участі у виявленні й отриманні вільних зразків почерку (підписів). Останні мають першорядне значення під час експертного дослідження рукописів та підписів.

Важливим тактичним правилом відбору вільних зразків письма та підпису є встановлення факту виконання їх підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим. Тому вилучені рукописи та підписи пред'являються особі для огляду й засвідчення того, що вони виконані саме нею. Після встановлення належності зразків почерку (підписів), слідчий або спеціаліст попередньо їх вивчає з метою визначення достатності та придатності для експертного дослідження. Якщо слідчий сумнівається у виявленні зразків, які належать до періоду виконання досліджуваного документа, він повинен залучити експерта-криміналіста.

Трапляються випадки, коли необхідне проведення експертизи за такими об'єктами, вільні зразки яких неможливо знайти (наприклад, відбитки босих ніг, зліпки зубів тощо). У наведених випадках, якщо неможливо отримати вільні зразки в достатній кількості або з певними властивостями, останні можуть бути доповнені або замінені експериментальними. Вони, як правило, отримуються в результаті проведення слідчих дій.

Особливість цих зразків полягає в тому, що вони отримуються в спеціально підготовлених умовах і можуть відбиратися необмежене число разів, щоб усунути елементи штурності, вплив випадкових причин або з метою вивчення якого-небудь явища (наприклад, з'ясування можливості відтворення конкретною особою відтиску печатки шляхом малювання тощо). Одержання експериментальних зразків проводиться відповідно до ст. 199 КПК і має примусовий характер. Наприклад, вказані зразки почерку, крові та інші можуть відбиратись у підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого тощо. Тому отримувати їх повинен слідчий або інша особа, яка на це має процесуальні повноваження. При одержанні експериментальних зразків слідчий і суд як консультантів можуть залучати спеціалістів. При цьому повинні бути створені такі умови, які забезпечували б одержання необхідної їх кількості та якості, а також гарантували б безсумнівність їх походження. Наприклад, особа, у якій відбираються експериментальні зразки, не повинна бачити досліджуваний документ. Експериментальні зразки підпису мають відбиратись на таких самих бланках, як і досліджуваний документ (касові ордери, відомості тощо), або на окремих аркушах паперу, на яких місце для виконання підпису за розміром повинно бути приблизно таким самим, як і на досліджуваному документі. При отриманні зразків

складається протокол, в якому перелічуються підібрані зразки, зазначаються умови й засіб їх одержання. Вільні зразки почерку обов'язково повинні бути пред'явлені особі, від імені якої вони зазначені, для впізнання й засвідчення підписом останньої та слідчого. Експериментальні зразки рукописів, підписів, креслень тощо також мають бути засвідчені підписом їх виконавця й слідчого.

При одержанні зразків і підготовці матеріалів на експертизу слідчий і суд (суддя) повинні керуватися правилами, викладеними в інструкціях про призначення та проведення деяких видів судових експертиз. Всі досліджувані об'єкти й зразки мають бути відповідно упаковані, опечатані та засвідчені пояснювальним написом і підписом слідчого. Упаковка добирається з урахуванням особливостей об'єктів дослідження й повинна захищати їх від пошкоджень. Документи поміщаються в конверти, причому невеликі за розміром – у розгорнутому вигляді, а великі складають тільки за існуючими на них перегинами. Предмети, що мають специфічний запах, для пересилки вміщуються в целофанові пакети або посуд із скла, який закривається притертою пробкою. Предмети-носії, виявлені на місці події у вологому стані, слід попередньо висушити при кімнатній температурі.

Речові докази з різними слідами, а також порівняльні матеріали (для всіх видів досліджень) пересилаються в картонній, дерев'яній або металевій упаковці залежно від їх особливостей. Упаковка повинна забезпечувати нерухомість речового доказу й не торкатися його в тих місцях, де є сліди. Зліпки слідів поміщуються в м'яку упаковку (вату, гофрований папір тощо).

Є види зразків, відбір яких вимагає обов'язкової участі спеціаліста. Так, зразки крові та інші виділення людського організму мають відбиратися лише в умовах медичного закладу при дотриманні санітарних норм, що виключали б можливі шкідливі наслідки для здоров'я особи, у якої вони відбираються. При такому відібранні слідчий повинен керуватися відповідними інструкціями й методичними рекомендаціями [4]. Перед відбором зразків з організму людини необхідно дотримуватися таких тактичних рекомендацій. Після ознайомлення із завданнями з відбору зразків та обговорення підготовчих заходів спеціаліст за дорученням слідчого готує відповідний інструментарій (шприци, пробірки, гумові або коркові пробки, сургуч, віск).

Зразки крові в осіб, які проходять у справі, мають відбиратися у відділеннях судово-медичної експертизи, а також позаними особами, які володіють цією маніпуляцією. Відібрані зразки рідкої крові в кількості 3–5 мілілітри вміщуються у стерильну пробірку (флакон) й опечатуються. На упаковці повинно бути зазначено, що в ній

міститься й засвідчено слідчим і спеціалістом. На практиці трапляються випадки, коли зразки крові відбираються у відсутності слідчого лікарем судово-медичної лабораторії, де буде проводитись дослідження. Вказані дії судово-медичних експертів, якщо вони і проводяться за завданням слідчого, варто вважати такими, що суперечать вимогам статей 82 та 199 КІЖ.

Автором цієї публікації вивчено 40 кримінальних справ, за якими відбирались зразки крові для експертного дослідження. Зокрема, у 30% випадків вони відбирались лікарями поліклінік (лікарень) у присутності слідчого, у 25% – лікарями закладів місць позбавлення волі, у 45% – судово-медичними експертами, які в подальшому проводили експертне дослідження.

Останнім часом, як свідчать матеріали слідчої та експертної практики, зразки крові відбираються в Запорізькому бюро судово-медичної експертизи чи лікарями поліклінік (лікарень) у присутності слідчих, а потім направляються на експертне дослідження. Аналіз ряду кримінальних справ свідчить, що в окремих випадках слідчі при складанні протоколу про відібрання зразків роблять серйозні помилки. Наприклад, у такому протоколі щодо обвинуваченого П. зазначено, що зразки крові, відібрані в пробірку й опечатані, але не вказано: у кого саме, ким, яким способом і в якій кількості.

Виявлені сліди крові на речових доказах повинні детально описуватися із зазначенням їх розміщення, кольору, форми, розмірів, характеру країв, наявності й ступеня просякнення тканини, її ущільнення в місці сліду, наявності кірочок та інших особливостей. Одночасно зі слідами крові на речових доказах для дослідження направляються для контролю розміщені в безпосередній близькості до них ділянки речових доказів, вільні від крові.

Під час проведення судово-медичних експертиз при дослідженні інших виділень людського організму (зокрема, при вирішенні питання про можливість походження виділень від цієї особи) встановлюють ступінь "виділень" антигенів у підозрюваних або обвинувачених (якщо під час проведення експертизи ці особи відомі), а коли виникає потреба, то й у потерпілих. Слідча й експертна практики свідчать, що при проведенні таких видів експертиз (у більшості випадків) використовуються зразки слини. Останні відбираються в пробірку, після чого виливаються на складений у 5–6 шарів бинт (марлю), який потім висушують (подалі від нагрівальних приладів і без впливу прямих сонячних променів) на аркуші чистого паперу за кімнатної температури в приміщенні, де не повинно бути випарів формаліну та йоду. Після відбору зразків бинт (марлю) зі слиною вміщують у пакет. Окремо упаковують шматок незаплямованої

частини бинта (марлі) для контролю. На пакетах роблять пояснювальні написи.

Під час вивчення 30 кримінальних справ, у яких проводили відбір зразків слини на експертне дослідження, у 85% випадків слідчі відбирали зразки самостійно. При цьому допускалися такі помилки: слина відбиралась у рідкому вигляді та несвоєчасно направлялася на експертизу. Щоб запобігти вказаному, необхідно дотримуватися таких рекомендацій. Відбір таких зразків слід проводити (по можливості) у судово-медичній лабораторії, до якої надійшли на дослідження речові докази. Якщо вони не відбираються в лабораторних умовах, то повинні направлятися висушеними на марлі, з додаванням для контролю чистого шматка тієї самої марлі. У протоколі мають бути вказані дата, час і умови відібрання та просушування кожного зразка.

Висновки. Залучення спеціалістів до участі у підготовці та одержанні зразків для

експертного дослідження сприятиме якісному проведенню цієї слідчої дії на досудовому слідстві та в суді.

Література

1. Клименко Н.И. Судова експертологія: Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.И. Клименко. – К. : ІнЮре, 2007. – 528 с.
2. Дидковская С.П. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы / С.П. Дидковская, Н.И. Клименко, В.К. Лисиченко. – К., 1997. – 267 с.
3. Вандер М.Б. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий / М. Вандер. – Питер, 2001. – 289 с.
4. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України. Порядок вилучення і надсилання об'єктів на лабораторні дослідження : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. – К., 1995.

Кравченко О.А. Тактика одержання деяких видів зразків для експертного дослідження за участю спеціалістів

Анотація. У статті висвітлено тактичні аспекти вилучення, упаковки й оформлення матеріалів, у тому числі різних зразків для почеркознавчої, трасологічної, балістичної, дактилоскопічної та інших видів судової експертизи, які проводяться в науково-дослідних інститутах і лабораторіях судової експертизи Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ, а також бюро судово-медичної експертизи.

Ключові слова: спеціаліст, судовая експертиза, вільні зразки, експериментальні зразки, одержання зразків.

Кравченко О.А. Тактика получения некоторых видов образцов для экспертного исследования при участии специалистов

Аннотация. Статья освещает тактические аспекты изъятия, упаковки и оформления материалов, в том числе различных образцов для почерковедческой, трассологической, баллистической, дактилоскопической и других видов судебной экспертизы, проводимых в научно-исследовательских институтах и лабораториях судебной экспертизы Министерства юстиции и Министерства внутренних дел, а также бюро судебно-медицинской экспертизы.

Ключевые слова: специалист, судовая экспертиза, свободные образцы, экспериментальные образцы, получение образцов.

Kravchenko O. Tactic of receipt of some types of samples for expert research with participation of specialists

Annotation. In the article tactical aspects of withdrawal, packing and registration of materials, including various samples for handwriting, trassological, ballistic, dactyloscopic and other kinds of judicial examination spent at scientific research institutes and laboratories of judicial examination of the Ministry of Justice and the Ministry of Internal Affairs, and also forensic medical examination bureau, are covered.

Key words: specialist, judicial examination, free samples, experimental samples, receipt of samples.